

**WSKAZÓWKI DLA TŁUMACZA
PRZYSIĘGŁEGO UCZESTNICZĄCEGO
W ROZPRAWACH KARNYCH: KILKA
UWAG NA TEMAT
KONTRADYKTORYJNEGO PROCESU
KARNEGO W POLSCE PO NOWELIZACJI
KODEKSU POSTĘPOWANIA KARNEGO
W POLSCE Z DNIA 27.09.2013
I W SYSTEMIE COMMON LAW**

GRAŻYNA ANNA BEDNAREK

Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu

Collegium Medicum w Bydgoszczy

ul. Jagiellońska 13-15

85-067 Bydgoszcz

Zakład Lingwistyki Stosowanej

g.bednarek@cm.umk.pl

Abstrakt: Tłumaczenie rozpraw sądowych, a zwłaszcza rozpraw karnych, stanowi dla każdego tłumacza przysięgłego jedno z najpoważniejszych wyzwań. Dzieje się tak przede wszystkim dlatego, że w przypadku wyroku skazującego oskarżony nierzadko traci wolność. Zgodnie z obowiązującym prawem, tłumacz przysięgły nie musi legitymować się wykształceniem prawniczym. Jednak oprócz wysokich kompetencji językowych, kulturowych, umiejętności transferu wiadomości z języka źródłowego na język docelowy, tłumacz przysięgły powinien posiadać elementarną wiedzę z dziedziny prawa oraz dyskursu prawniczego, aby tłumaczyć w sposób kompetentny i świadomy. Dlatego też kompetencje tłumacza przysięgłego, którego rolą jest umożliwienie procesu komunikacji pomiędzy wszystkimi

czynnymi uczestnikami procesy sądowego jest tak ważnym zagadnieniem. Wiedza, jaką posiada tłumacz przysięgły biorący udział w rozprawach karnych jest także kluczową kwestią w świetle prawa do sprawiedliwego i jawnego procesu sądowego, jakie przysługuje osobie oskarżonej o popełnienie czynu społecznie szkodliwego oraz zagrożonego karą¹. Taką wiedzę, w myśl ustawy o zawodzie tłumacza przysięgłego, każdy czynny tłumacz przysięgły zobowiązany jest uzupełniać, albowiem wraz z upływem czasu i władzy ustawodawczej zmienia się prawo, a wraz z nim zasady procedowania rozpraw. Mając na uwadze powyższe, głównym celem artykułu jest uaktualnienie stanu wiedzy tłumaczy przysięgłych z dziedziny polskiego prawa karnego, które uległo nowelizacji na zasadzie porównania procedowania rozpraw karnych w systemie Civil Law w Polsce do czasu nowelizacji prawa karnego, z systemem procedowania rozpraw karnych w systemie Common Law w Stanach Zjednoczonych Ameryki oraz przedstawienie i wyjaśnienie zmian w procedowaniu rozpraw karnych w systemie Civil Law w Polsce na mocy nowego prawa karnego.

Słowa klucze: kompetencje tłumacza przysięgłego, rozprawa karna, nowelizacja prawa karnego w Polsce z 2013r., procedowanie rozpraw karnych.

1. Podstawowe pojęcia z prawa karnego związane z procedowaniem rozpraw karnych w Polsce

Aby dobrze zrozumieć procedowanie rozpraw karnych w Polsce należy posiadać elementarną wiedzę z dziedziny prawa karnego. Kluczowym jest zrozumienie następujących pojęć: prawo karne, prawo karne procesowe, proces karny, cele procesu karnego, uczestnicy procesu karnego, organy procesowe, strony procesowe, a także naczelne zasady procesu karnego.

Niniejszy artykuł rozpoczyna się od wyjaśnienia istoty prawa karnego, które według Waltosia (2009: 19) należy rozumieć jako „(...) zbiór norm określających odpowiedzialność za czyny zakazane pod groźbą kary oraz sposób postępowania w sprawie tej odpowiedzialności.” W Polsce, prawo karne obejmuje swą treścią:

¹ Por. art. 6 Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. 47 Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej.

prawo karne materialne oraz prawo karne procesowe, przy czym prawo karne materialne stanowi „zbiór norm zakazujących popełniania określonych czynów społecznie szkodliwych, zagrożonych sankcjami karnymi (karami i innymi środkami)”, z kolei prawo karne procesowe to „zbiór norm prawnych regulujących proces karny” (Waltoś 2009: 19).

Pojęcie „proces karny” odnosi się do „zespołu prawnie uregulowanych czynności, których celem jest wykrycie przestępstwa i jego sprawcy, osądzenie go za to przestępstwo i ewentualnie wykonanie kary, środków karnych oraz środków zabezpieczających” (Waltoś 2009: 19-20). Należy podkreślić, że proces karny to pojęcie szerokie, które w swym znaczeniu uwzględnia całą działalność mającą na celu rozstrzygnięcie kwestii odpowiedzialności prawnej oskarżonego. Dla zrozumienia istoty procesu karnego niezmiernie ważnym jest również wiedza na temat tego, czym są czynności procesowe. Waltoś (2009: 23) używa terminu „czynności procesowe” w odniesieniu do „prawnie uregulowanych zachowań organów państwowych prowadzących proces, czyli tzw. organów procesowych, oraz innych uczestników, a zwłaszcza: oskarżyciela, oskarżonego, pokrzywdzonego.” Podsumowując, można powiedzieć, że cały proces karny obejmuje łańcuch czynności procesowych. Uczestnicy takiego łańcucha pozostają w określonym stosunku do siebie, które prawnicy nazywają „stosunkami procesowymi, które obejmują sytuacje prawne zachodzące między uczestnikami procesu i unormowane przez prawo karne procesowe” (Waltoś 2009: 23)². Przedmiotem tak rozumianego procesu karnego jest odpowiedzialność karna oskarżonego za zarzucane mu przestępstwo (Waltoś 2009: 27).

Każdy proces karny ma przed sobą realizację dwóch fundamentalnych celów: (1) osiągnięcie stanu sprawiedliwości prawnomaterialnej oraz (2) osiągnięcie stanu sprawiedliwości proceduralnej (Waltoś 2009: 24). Osiągnięcie stanu sprawiedliwości prawnomaterialnej oznacza, że doprowadzono do słusznego zastosowania normy prawa karnego materialnego, a czasami i prawa

² Stosunki procesowe mogą mieć charakter: a) społeczny, gdy zachodzą między ludźmi lub podmiotami symbolizującymi interesy ludzkie; b) prawne, gdy są prawnie unormowane i ich treścią są wzajemne prawa i obowiązki; c) dynamiczne, gdy uczestnicy procesu dzięki pełnionym rolom procesowym zdeterminowanym przez cele, do których dążą, powodują zmiany w treści tych stosunków (Waltoś 2009: 23).

cywilnego³. Natomiast osiągnięcie stanu sprawiedliwości proceduralnej oznacza, że osoba, przeciw której lub na rzecz której proces się toczy nabiera przekonania, że organy procesowe wykonały wszystko, aby prawu stało się zadość (Waltoś 2009: 25).

Kim są uczestnicy procesu karnego? W literaturze związanej z procesem karnym, uczestnik procesu postrzegany jest przede wszystkim jako kategoria zbiorcza, która obejmuje każdą osobę pełniącą funkcję w procesie wyznaczoną przez prawo procesowe (Waltoś 2009: 156). Rozróżnia się następujące kategorie uczestników procesu: a) organy procesowe (organy procesowe postępowania przygotowawczego, organy postępowania głównego, organy postępowania odwoławczego, organy postępowania wykonawczego; b) strony procesowe; c) reprezentanci stron procesowych; d) rzecznicy interesu społecznego; e) osobowe źródła dowodowe; f) pomocnicy organów procesowych (Cieślak 1984: 33).

Wśród organów procesowych, które według Waltosia (2009: 158) należy rozumieć jako organy państwowe uprawnione do wydawania decyzji procesowych w określonych etapach procesu, niezależnie od ich uprawnień, przedstawione zostaną trzy główne organy procesowe, których rola w procesie jest kluczowa. Pierwszym z nich jest sąd, który stanowi „zespół osób lub osoba wyposażenie w atrybut niezawisłości, powołani do sprawowania wymiaru sprawiedliwości w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej oraz w szczególnej procesowej formie” (Waltoś 2009: 159)⁴. Kolejnym głównym organem procesowym jest prokuratura, która stoi na straży

³ Polega to na tym, że abstrakcyjna norma prawna np. z art. 278 § 1 k.k. „Kto zabiera w celu przywłaszczenia cudzą rzecz ruchomą (...)” zostaje zamieniona na normę konkretną, która przyjmuje następującą formę: „Dnia 5.12.2008r., w Krakowie Józef G. Zabrał celem przywłaszczenia telewizor marki Sony na szkodę Antoniego B.” (Waltoś 2009: 25). Należy podkreślić, iż osiągnięcie stanu sprawiedliwości prawnomaterialnej oparte jest na osiągnięciu celów etapowych, które możliwe jest po uzyskaniu odpowiedzi na następujące pytania: a) co się stało? – tj., czy popełniono przestępstwo; b) kto? – kto popełnił przestępstwo?; c) jak, kiedy i gdzie? – w jakich okolicznościach popełniono przestępstwo?; d) jakie są następstwa tego czynu? – jakie prawne konsekwencje poniesie osoba, która popełniła czyn zabroniony (kara, środki zabezpieczające)?; e) jakie wykonano orzeczone środki? – czy doprowadzono do wykonania orzeczonej kary? (Waltoś 2009: 25).

⁴ W Polsce sądami, które dzielą się na Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe, reguluje prawo o ustroju sądów powszechnych. Sądy w Polsce posiadają swobodę podejmowania decyzji procesowych w granicach zakreślonych przez Konstytucję i ustawy (art. 178 ust. 1 Konstytucji) w myśl zasady niezawisłości sędziowskiej.

praworządności, a swoje cele realizuje poprzez zaskarżanie do sądów decyzji niezgodnych z prawem, ściganie przestępstw, pomoc prawną na rzecz społeczeństwa, a także uczestnictwo w procesie legislacyjnym, gdzie pełni rolę czynnika opiniotwórczego⁵. Ostatnim głównym organem procesowym są: Policja, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralne Biuro Antykorupcyjne⁶.

W prawie karnym procesowym niezwykle ważnym pojęciem są „strony procesowe,” przez które należy rozumieć „podmioty posiadające interes prawny w korzystnym dla nich rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu” (Waltoś 2009: 184). Strony procesowe dzielą się na strony czynne, tj. takie, które występują z żądaniem rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności prawnej zgodnie z jej interesem prawnym, a także strony bierne, tj. takie, przeciwko której żądanie jest skierowane (Waltoś 2009: 187). Wśród stron czynnych rozróżnia się strony karne i stronę cywilną (Waltoś 2009: 187). Stronami karnymi w procesie są: a) oskarżyciele, tj. tacy uczestnicy procesu, którzy występują do sądu z wnioskiem o ukaranie sprawcy przestępstwa i którzy wniosek taki popierają w toku procesu; oraz b) pokrzywdzony, tj. osoba fizyczna lub prawna albo instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej, której dobro zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (Waltoś 2009: 187). Jeśli chodzi o oskarżycieli, to rozróżniamy ich następujące kategorie: a) oskarżycieli publicznych, czyli organy państwa, które wnoszą akt oskarżenia w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego lub wyjątkowo w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego; b) oskarżycieli prywatnych, tj. pokrzywdzonych, którzy wnoszą i popierają przed sądem akty oskarżenia w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego; oraz c) oskarżycieli posiłkowych, w tym oskarżycieli posiłkowych ubocznych – czyli pokrzywdzonych, którzy popierają oskarżenie obok oskarżyciela publicznego i oskarżycieli posiłkowych

⁵ W Polsce, prokuratura jest zorganizowana na zasadach niezależności prokuratorów, hierarchicznego podporządkowania oraz jednolitości i niepodzielności prokuratury (Waltoś 2009: 171).

⁶ Policją dowodzi Komendant Główny Policji, który podlega Ministrowi Spraw Wewnętrznych (Waltoś 2009: 177). Policja to umundurowana i zbrojna formacja, której zadaniem jest obrona bezpieczeństwa obywateli oraz utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego (art. 1 ust. 1 ustawy o Policji, tekst ujednolicony Dz. U. z 2007 Nr 43, poz. 277 z późniejszymi zmianami).

subsydiarnych, czyli pokrzywdzonych, tj. takich, którzy wnoszą akt oskarżenia zamiast oskarżyciela publicznego odmawiającego wniesienia aktu oskarżenia w sprawie z oskarżenia publicznego (Waltoś 2009: 187). Stroną cywilną w procesie karnym jest powód cywilny, którego celem w procesie karnym jest dochodzenie roszczeń majątkowych, wynikających bezpośrednio z popełnionego przestępstwa (Waltoś 2009: 187). Stronami biernymi w procesie karnym są: oskarżony oraz skazany, przy czym oskarżonym w ścisłym tego słowa znaczeniu jest taka osoba, przeciw której został wniesiony akt oskarżenia, a także osoba co do której prokurator złożył wnioski o warunkowe umorzenie postępowania (art. 71 § 2 k.p.k.), oskarżonym zaś w szerszym tego słowa pojęciu jest osoba także podejrzana, tj. osoba przeciw której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów, albo której bez wydania takiego postanowienia postawiono zarzut w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego, natomiast oskarżonym w najszerszym tego słowa znaczeniu jest także osoba podejrzana, czyli taka osoba w stosunku do której podjęto w postępowaniu przygotowawczym pewne czynności procesowe, które wskazują, że jest ona traktowana jak podejrzana (Waltoś 2009: 197).

Kolejnym uczestnikiem procesu są reprezentanci stron procesowych, którymi są „osoby działające za stronę w jej imieniu na mocy odpowiedniego tytułu prawnego”⁷, jak: 1) obrońca; 2) pełnomocnik; 3) przedstawiciel ustawowy (Waltoś 2000: 198). Obrońcą może być osoba uprawniona do obrony na mocy przepisów o ustroju adwokatury (art. 82 k.p.k.), tj. adwokaci i aplikanci adwokaccy (Waltoś 2009: 198). Przy czym, obrońca, ze względu na rodzaj tytułu do obrony może być: a) z wyboru na mocy upoważnienia do obrony, czyli pełnomocnictwa udzielonego adwokatowi po zawarciu umowy z adwokatem, ze spółką lub zespołem adwokackim; oraz b) z urzędu, tzn. na podstawie zarządzenia prezesa sądu właściwego dla rozpoznania sprawy (art. 81 § 1 k.p.k.), gdy oskarżony nie posiada obrońcy z wyboru (Waltoś 2009: 199). Pełnomocnikami, którzy działają w interesie pokrzywdzonych, mogą być: adwokaci oraz aplikanci adwokaccy (Waltoś 2009: 200). Do przedstawicieli ustawowych zaliczamy natomiast: 1) osoby reprezentujące na mocy

⁷ Takim tytułem prawnym mogą być następujące dokumenty: a) pełnomocnictwa udzielone przez stronę lub przedstawiciela ustawowego; b) zarządzenia prezesa sądu (przewodniczącego wydziału) lub przewodniczącego rozprawy; c) przepis ustawy (Waltoś 2009: 198).

ustawy pokrzywdzonych małoletnich do 18 roku życia lub ubezwłasnowolnionych częściowo lub całkowicie, np. rodziców (art. 98 § 1 k.r.o.); opiekunów faktycznych (osób, które sprawują opiekę nad pokrzywdzonym), opiekunów prawnych, osoby pod których opieką znajdują się osoby pokrzywdzone nieporadne, osoby reprezentujące z mocy ustawy oskarżonego nieletniego (Waltoś 2009: 202).

Rzecznicy interesu społecznego, którymi są „osoby niezależne od stron procesowych, działające na rzecz interesu społecznego w procesie”, to kolejni uczestnicy procesu (Waltoś 2009: 202). Należą do nich: Rzecznik Praw Obywatelskich, przedstawiciele społeczni, lub przedstawiciele organizacji społecznej dopuszczeni do udziału w postępowaniu sądowym na ich wniosek (Waltoś 2009: 204).

Do uczestników procesu należą również tzw. osobowe źródła dowodowe oraz pomocnicy organów procesowych. Osobowymi źródłami dowodowymi są „osoby wezwane przez organ procesowy do dostarczenia środka dowodowego,” tj. oskarżony, świadek, biegły, osoba poddana oględzinom lub badaniom ciała, zawodowi kuratorzy sądowi lub wyjątkowo funkcjonariusze Policji, zaś w roli pomocników organów procesowych, którymi są „osoby ułatwiające organowi procesowemu wykonywanie jego funkcji,” występują: specjaliści wykonujący różnego rodzaju ekspertyzy lub przeszukania, protokolanci, tj. osoby powołane do spisania protokołu, aplikanci, stenografowie, czyli osoby sporządzające stenogram czynności niezależnie od spisania protokołu, tłumacze, których wzywa się do przesłuchania osoby nie władającej językiem polskim, gdy istnieje potrzeba przełożenia na język polski pisma sporządzonego w języku obcym, lub do przesłuchania głuchego lub niemego, gdy pismo nie wystarcza, oraz konwojenci Policji (Waltoś 2009: 206-207).

Proces karny w Polsce prowadzi się w oparciu o następujące zasady: 1) zasadę prawdy materialnej; 2) zasadę obiektywizmu; 3) zasadę współdziałania ze społeczeństwem i instytucjami w ściganiu przestępstw; 4) zasadę domniemania niewinności i *in dubio pro reo*; 5) zasadę swobodnej oceny dowodów; 6) zasadę bezpośredniości; 7) zasadę skargowości i ścigania z urzędu; 8) zasadę kontradykcyjności i zasadę inkwizycyjności; 9) zasadę legalizmu; 10) zasadę prawa do obrony; 11) zasadę publiczności; 12) zasadę kontroli procesu; 13) zasadę uczciwego/rzetelnego procesu (Waltoś 2009: 213-338).

Z wyżej wymienionych zasad, zasadą naczelną procesu karnego jest **zasada prawdy materialnej**, w myśl której, „podstawę

wszystkich rozstrzygnięć powinny stanowić ustalenia faktyczne zgodne z rzeczywistością” (Waltoś 2009: 219). Jest ona kluczową zasadą procesu karnego, nie tylko dlatego, że wszystkie pozostałe zasady są jej podporządkowane, ale też i dlatego, że celem naczelnym pozostałych zasad jest kreowanie takich warunków, które umożliwiają realne poczynienie prawdziwych ustaleń faktycznych. Czym jest prawda materialna? Otóż prawdą materialną są „sądy zgodne z rzeczywistością,” (Waltoś 2009: 221). Ustalenia faktyczne uzyskuje się na podstawie różnych dowodów, między innymi na podstawie zeznań świadków, przyznania się, czy dowodów badania krwi (Waltoś 2009: 221)⁸.

Wśród wyżej wymienionych zasad, jest także zasada, która była i jest źródłem polemik w doktrynie prawniczej. Jest nią zasada kontradiktoryjności i inkwizycyjności w polskiej procedurze karnej. Otóż zdaniem Waltosia (2009: 286-7), polska procedura karna przed nowelizacją prawa karnego, które weszło w życie 1 lipca 2015, ma charakter kontradiktoryjny. Jak tłumaczy prof. Waltoś (2009: 286), w procesie opartym na zasadzie inkwizycyjności, w którym organ procesowy bierze na siebie dodatkową rolę oskarżyciela i obrońcy, obie te zasady zostały uwzględnione, choć w sensie odbiegającym od ich znaczenia abstrakcyjnego. Według Waltosia (2009: 289), strony procesu mają swobodę w przedstawianiu swych racji. Za kontradiktoryjnym charakterem polskiego procesu zdaniem Waltosia (2009: 291) przemawiają także takie czynności, jak: odczytanie aktu oskarżenia przez oskarżyciela, prawo zaskarżenia decyzji procesowych, prawo do odpowiedzi na apelację i kasację, a także obecność stron przy czynności procesowej. Według Waltosia (2009: 294), ograniczenie zasady kontradiktoryjności postępowania głównego i odwoławczego na rzecz inkwizycyjności jest wynikiem: 1) inicjatywy dowodowej prezesa sądu (przewodniczącego wydziału) oraz przewodniczącego rozprawy (art. 352 i 366 § 1) oraz 2) aktywnego udziału sądu w prowadzeniu dowodów; tzn. Przewodniczący pilnuje tego, aby wyjaśniono wszystkie okoliczności sprawy oraz przestępstwa (art. 366 § 1).

⁸ Zasada ta ma swe źródło w trzech przepisach Konstytucji, tj. art. 2, który mówi, że Rzeczpospolita jest demokratycznym państwem prawnym, art., wg którego organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa, oraz art. 45 ust. 1 w myśl którego każdy oskarżony i podejrzany obywatel ma prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy.

Hofmański (20013: 33) podkreśla, że choć we wszystkich podręcznikach dotyczących procedury karnej powszechnie twierdzi się, że polski proces karny oparty jest na zasadzie kontradiktoryjności, tak naprawdę polska procedura karna jest przykładem procesu mieszanego. Polega to na tym, że wprawdzie w postępowaniu przed sądem oskarżenie i obrona prowadzą ze sobą polemikę, którą rozstrzyga niezależny sąd, jednak należy zaakcentować fakt, iż kontradiktoryjność polska jest połowiczna, co Hofmański (2013: 33) tłumaczy tym, że inicjatywę dowodową ma w swych rękach sąd, a stronom procesu brak równości. Hofmański (2013: 33) twierdzi, że taka sytuacja jest wynikiem długofalowego oddziaływania na proces karny w państwach Europy modelu sowieckiego. Zdaniem Hofmańskiego (2013: 33-14) polskiego procesu karnego nie można nazwać kontradiktoryjnym z następujących powodów: 1) polski proces karny zdominowany jest przez postępowanie przygotowawcze; odpowiedzialność za wyjaśnienie wszystkich okoliczności sprawy i przeprowadzenie pełnego postępowania dowodowego ponosi prokuratura i aparat ścigania, natomiast obowiązkiem sądu jest weryfikacja ustaleń faktycznych i wydanie orzeczenia w sprawie; 2) polski sąd karny, wprawdzie niezawisły, jednak nie posiada pełnych warunków bezstronności, ze względu na fakt, iż ustawa przewiduje jego czynny udział w postępowaniu dowodowym; 3) brak równości stron przed sądem – obrona ma ograniczone prawa pozyskiwania dowodów; 4) postępowanie przygotowawcze charakteryzuje się brakiem jakichkolwiek przesłanek kontradiktoryjności.

2. Procedowanie rozpraw karnych w Polsce do czasu nowelizacji prawa karnego z perspektywy lingwistycznej na podstawie analizy porównawczej polskich i amerykańskich metod przesłuchiwania świadków

Prezentacja rozprawy karnej z perspektywy lingwistycznej w tym artykule opiera się na systematycznych badaniach dyskursu sądowego, jakie autorka wykonała na potrzeby rozprawy doktorskiej, którą opublikowała w formie monografii pt. *Polish vs. American*

Courtroom Discourse: Inquisitorial and Adversarial Procedures of Witness Examination in Criminal Trials (Palgrave Macmillan 2014). Głównym celem tej monografii jest analiza porównawcza polskiego i amerykańskiego dyskursu sądowego (języka powyżej poziomu zdania używanego podczas interakcji sądowej w trakcie rozpraw karnych przez przedstawicieli zawodów prawniczych, takich jak: sędzia prokurator, obrońca) ze szczególnym uwzględnieniem analizy inkwizycyjnych i kontradyktoryjnych procedur przesłuchiwania świadków w procesach karnych w dwóch całkowicie odmiennych systemach prawnych, tj. systemie prawa cywilnego (kontynentalnego) w Polsce oraz systemie prawa Common Law w Stanach Zjednoczonych Ameryki, jako dwóch odmiennych sposobów poszukiwania prawdy oraz dochodzenia sprawiedliwości. Polski i amerykański dyskurs sądowy to przykłady dwóch całkowicie odmiennych gatunków zróżnicowanych kulturowo oraz uwarunkowanych społecznie, dwa zjawiska o charakterze *sui generis*. Do badań o charakterze synchronicznym wykorzystano narzędzia badawcze, które zaczerpnięto z następujących podejść do analizy dyskursu: (1) etnografii komunikacyjnej; (2) analizy konwersacyjnej; oraz (3) pragmatyki. Choć badania te są bardzo mocno osadzone w językoznawstwie, a bliżej w analizie dyskursu, mają one charakter interdyscyplinarny i wykorzystują osiągnięcia z wielu dziedzin nauki, takich, jak: teoria i filozofia prawa, antropologia i socjologia prawa, komparatystyka prawnicza, socjologia, antropologia, językoznawstwo, językoznawstwo antropologiczne, filozofia języka, oraz etnografia, które pozwalają zrozumieć dyskurs sądowy.

Jak tłumaczy Bednarek (2014), wybór etnografii komunikacyjnej jako jednej z metod badawczych do analizy polskiego i amerykańskiego dyskursu sądowego podyktowany był faktem, iż każda kompletna analiza języka musi uwzględniać kontekst sytuacyjny, w jakim użycie języka ma miejsce (Hymes 1974: 3-4). Pochodzenia takich poglądów należy upatrywać w ideach prezentowanych przez Bronisława Malinowskiego w jego artykule pt. „The Problem of Meaning in Primitive Languages (Malinowski 1923: 302), w którym autor udowadnia, że wszelkie wypowiedzi pozbawione są znaczenia jeśli analizie nie poddamy kontekstu, w jakim występują. Ponadto, zastosowanie etnografii komunikacyjnej do badań dyskursu sądowego było ważne ze względu na fakt, iż etnografia komunikacyjna umożliwia koncentrację badań języka w sytuacji komunikacyjnej, przy czym pojęcie język w etnografii

komunikacyjnej, według Saville-Troike (1982: 3), to społecznie uwarunkowany byt reprezentujący określoną kulturę. Selekcja etnografii komunikacyjnej do analizy języka używanego przez sędziów, oskarżycieli i obrońców umożliwiła zastosowanie narzędzia jakim jest tzw. SPEAKING grid, wprowadzonego przez Della Hymes'a (1972b), co pozwoliło na dokonanie szczegółowych i systematycznych badań szeroko rozumianego tła społeczno-kulturowego oraz instytucjonalnego, oraz historycznego w jakim polski i amerykański dyskurs mają miejsce z uwzględnieniem takich ważnych elementów, jak: S - Setting, czyli miejsce użycia języka, P - Participants – czyli uczestnicy biorący udział w sytuacji komunikacyjnej i wydarzeniu komunikacyjnym, E - Ends – tj. cel/e sytuacji i wydarzenia komunikacyjnego, A - Act sequence – struktura organizacyjna wydarzenia komunikacyjnego, Key – ton w jakim wydarzenie komunikacyjne się odbywa, I – Instrumentalities, czyli kanał komunikacyjny, N – Norms of interaction – czyli normy, zasady regulujące użycie języka w wydarzeniu komunikacyjnym, oraz G – Genres – tj. gatunek do jakiego wydarzenie komunikacyjne należy. Można zatem powiedzieć, że zastosowanie SPEAKING grid umożliwiło dokonanie analizy takich jednostek, jak: sytuacja komunikacyjna, którą jest rozprawa karna, wydarzenia komunikacyjnego, czyli procedury przesłuchiwanie świadków, która obejmuje ok. 85% całej rozprawy karnej, oraz aktów mowy, czyli czynności, jakie uczestnicy dyskursu sądowego wykonywali za pomocą czasowników performatywnych.

W wyniku analizy polskiego i amerykańskiego dyskursu sądowego za pomocą etnografii komunikacyjnej uzyskano następujące wyniki. Ustalono, że polski i amerykański dyskurs sądowy występują w dwóch całkowicie odmiennych systemach prawniczych, odpowiednio systemie prawa cywilnego w Polsce oraz systemie prawa Common Law w Stanach Zjednoczonych Ameryki, które dzielą głębokie różnice dotyczące: (a) rozwoju historycznego; (b) dystynktywnego rodzaju logicznego myślenia; (c) instytucji prawniczych; (d) odmiennych źródeł prawa; oraz (e) ideologii (Zweigert i Kötz 1998: 68-72). Ponadto, polski i amerykański dyskurs sądowy odbywa się w dwóch zupełnie odrębnych systemach sądownictwa; o ile w Polsce w ramach sądów powszechnych istnieją sądy: (1) powszechne – okręgowe, rejonowe, apelacyjne; (2) administracyjne i (3) wojskowe, o tyle w Stanach Zjednoczonych Ameryki występuje system sądownictwa podwójny oparty na sądach

stanowych i federalnych. W obrębie każdego z nich istnieją sądy: magistrackie, okręgowe, apelacyjne oraz Sądy Najwyższe. Badanie uczestników polskiego i amerykańskiego dyskursu sądowego wykazało, iż profesje sędziego, prokuratora i obrońcy w Polsce i Stanach Zjednoczonych Ameryki dzielą głębokie różnice dotyczące: (1) edukacji, (2) mianowania na stanowisko; a także (3) zakresu obowiązków oraz roli społecznej, jakie oni odgrywają podczas rozprawy karnej. Badania ujawniły, że w rozprawach karnych w Polsce udział biorą tzw. ławnicy, natomiast w Stanach Zjednoczonych Ameryki – ława przysięgłych.

Analiza celu wydarzenia komunikacyjnego, jakim jest procedura przesłuchania świadków ujawniła, że choć głównym celem rozprawy karnej w obu przypadkach jest zbadanie, czy przestępstwo zostało popełnione, kto je popełnił oraz w jakich okolicznościach, a w przypadku udowodnienia winy oskarżonemu, wydanie sprawiedliwego wyroku, należy jednak stwierdzić, że z punktu widzenia teorii prawa karnego, celem zasadniczym rozprawy karnej w Polsce, która ma charakter inkwizycyjny, jest osiągnięcie stanu sprawiedliwości materialnej, natomiast celem rozprawy karnej w Stanach Zjednoczonych Ameryki, która ma charakter kontrydiktoryjny, jest osiągnięcie stanu sprawiedliwości formalnej.

Badanie struktury organizacyjnej inkwizycyjnej oraz kontrydiktoryjnej procedury przesłuchania świadków ujawniło, że składają się one z całkowicie odmiennych komponentów. Jeśli chodzi o procedurę inkwizycyjną w Polsce, składa się ona ze swobodnej wypowiedzi oskarżonego, który składa wyjaśnienia, a także swobodnej wypowiedzi świadków, którzy składają zeznania oraz pytań dodatkowych w przypadku istnienia wątpliwości związanych z popełnionym przestępstwem, zadawanych przez: sędziego, prokuratora, obrońcę lub biegłych. Z kolei kontrydiktoryjna procedura przesłuchiwanie świadków w Stanach Zjednoczonych Ameryki składa się z: części tzw. direct examination, która obejmuje przesłuchanie świadków przez stronę powołującą świadków, a także części zwanej cross-examination, tj. przesłuchania świadków przez stronę przeciwną. Ponadto, badania wykazały, że o ile amerykańska procedura przesłuchania świadków opiera się na zadawaniu świadkom niezliczonej ilości bardzo szczegółowych pytań bez możliwości udzielenia odpowiedzi w formie narracji, polska procedura przesłuchania świadków w rozprawach karnych zezwala oskarżonemu

i świadkom na udzielenie swobodnej odpowiedzi na pytania w formie narracji.

Badania wykazały, że atmosfera, w jakiej odbywa się przesłuchanie świadków w ramach procedury inkwizycyjnej oraz kontradiktoryjnej jest zawsze poważna. Badania nie wykazały różnic w tym względzie. W obu przypadkach przesłuchanie świadków jest wydarzeniem słownym. Należy jednak podkreślić, że w Polsce i Stanach Zjednoczonych Ameryki przedstawiciele zawodów prawniczych biorący czynny udział w przesłuchaniu świadków posługują się całkowicie odmiennymi językami prawniczymi, z których każdy rozwijał się przez setki lat na potrzeby własnego systemu prawnego, stąd też nie dziwi fakt, iż język prawniczy polski i amerykański dzielą głębokie różnice; dotyczą one między innymi składni i słowotwórstwa.

Kolejnym aspektem, jaki w sposób diametralny dzieli inkwizycyjne i kontradiktoryjne procedury przesłuchania świadków w Polsce i Stanach Zjednoczonych Ameryki są naczelne normy, czy zasady prawne, które decydują o procedowaniu rozpraw karnych. Otóż, badanie ujawniło, że przesłuchaniem inkwizycyjnym w Polsce rządzi *zasada prawdy materialnej*, z kolei przesłuchaniem kontradiktoryjnym w Stanach Zjednoczonych Ameryki rządzi *zasada prawdy formalnej*. W myśl zasady prawdy materialnej podstawą wszelkich rozstrzygnięć są ustalenia faktyczne, a zatem obiektywna rzeczywistość, natomiast w myśl zasady prawdy formalnej, prawdą jest wszystko to, co zostanie przedstawione przez strony w formie zeznań świadków.

Jeśli chodzi o ostatni element, tj. gatunek do jakiego oba wydarzenia komunikacyjne należą, należy stwierdzić, że zarówno inkwizycyjna, jak i kontradiktoryjna procedura przesłuchania świadków, to przykład dwóch odmiennych wydarzeń komunikacyjnych.

O ile zastosowanie etnografii komunikacyjnej wraz z SPEAKING grid umożliwiło opisanie i wyjaśnienie kontekstu społeczno-kulturowego oraz instytucjonalnego, w jakim obie procedury przesłuchania świadków się odbyły, o tyle zastosowanie kolejnej metody badawczej w postaci analizy konwersacyjnej uczyniło możliwym zawężenie tematyki badań oraz koncentrację badań na mowie, co pozwoliło na analizę kolejnych bardzo ważnych aspektów przesłuchania świadków w systemie prawa cywilnego w Polsce oraz w systemie Common Law w Stanach Zjednoczonych

Ameryki, jak: (1) struktura organizacyjna; (2) interakcja sądowa; (3) role społeczne czynnych uczestników przesłuchania świadków; (4) system zabierania głosu, tzw. turn-taking; (5) sposób, w jaki uczestnicy rekonstruują wydarzenia z dnia popełnionego przestępstwa; (6) ilość i rodzaje pytań zadawanych podczas przesłuchania.

Jeśli chodzi o strukturę organizacyjną, to, jak wspomniano wyżej, inkwizycyjne i kontradiktoryjne procedury przesłuchania świadków składają się z odmiennych części składowych. Obie te procedury dzielą także odmienne role społeczne, jakie pełnią sędzia, prokurator i obrońca. Przed nowelizacją prawa karnego w Polsce, które weszło w życie 1 lipca 2015, inicjatywa dowodowa spoczywała w rękach sędziego, który był odpowiedzialny za przesłuchanie oskarżonego oraz świadków, natomiast w Stanach Zjednoczonych Ameryki przesłuchanie świadków leży w zakresie obowiązków oskarżenia oraz obrony, które powołują swych świadków na poparcie swych wersji wydarzeń związanych z popełnionym przestępstwem w formie zeznań przed ławą przysięgłych. W Stanach Zjednoczonych Ameryki oskarżenie i obrona staczają ze sobą batalię o to, czyja wersja wydarzeń dotycząca popełnionego przestępstwa jest bardziej wiarygodna. Rolą oskarżenia jest udowodnienie ponad wszelką wątpliwość winy oskarżonego, natomiast rolą obrony jest zdyskredytowanie wersji wydarzeń oskarżenia, jak i podważenie wiarygodności świadków oskarżenia i ich zeznań, a także wskazanie braku spójności w zeznaniach świadków oskarżenia. W systemie prawnym Common Law w Stanach Zjednoczonych Ameryki, sędzia pełni rolę arbitra lub moderatora, który wyraża zgodę na powoływanie świadków, prezentację dowodów, odroczenie rozprawy, etc. sędzia nie może przesłuchiwać świadków. W systemie prawa cywilnego w Polsce, do czasu nowelizacji prawa karnego, rola społeczna prokuratora na rozprawie karnej ograniczała się do odczytania aktu oskarżenia, lub gdy takowy był długi, do prezentacji zarzutów przeciw oskarżonemu, natomiast rola społeczna obrońcy polskiego sprowadzała się głównie do tego, aby dopilnować, aby wszystkie czynności wobec ich klienta podejmowane w trakcie rozprawy karnej były zgodne z prawem.

Z rolami społecznymi wiąże się ściśle system zabierania głosu podczas przesłuchania świadków, a co za tym stoi to, kto komu może zadawać pytania, a kto jest zobowiązany prawem do udzielania odpowiedzi. W tym względzie, podobnie do innych aspektów tego

wydarzenia komunikacyjnego, procedura przesłuchania świadków o charakterze inkwizycyjnym w Polsce ponownie poważnie różni się od przesłuchania świadków w Stanach Zjednoczonych Ameryki o charakterze kontradiktoryjnym. Zgodnie z prawem, w Polsce główną osobą, która może zadawać pytania świadkom i oskarżonemu jest sędzia. Jeśli jednak istnieją jakiekolwiek wątpliwości, po udzieleniu swobodnej wypowiedzi oskarżonego lub świadków na temat popełnionego czynu zabronionego, pytania mogą zadawać następujące osoby w następującej kolejności: prokurator, obrońca, biegły. Należy zaznaczyć, że w Polsce sędzia zadaje główne pytanie „Co Pan/Pani wie w związku z popełnionym przestępstwem?”, na które zarówno oskarżony, jak i świadkowie mają prawo do udzielenia odpowiedzi w formie *narracji*. Z kolei w Stanach Zjednoczonych Ameryki, pytania świadkom zadaje najpierw ta strona, która świadka powołała, po czym w odrębnej części przesłuchania zwanej cross-examination pytania świadkom zadaje też strona przeciwna. Sędziemu nie wolno zadawać pytań. Oskarżony i świadkowie udzielają odpowiedzi ściśle na pytanie, odpowiedź w formie narracji jest niedozwolona i rodzi natychmiastowy sprzeciw strony przeciwnej.

Z przedstawionych wyników badań jasno wynika, że interakcja sądowa podczas przesłuchania świadków w systemie prawa cywilnego w Polsce oraz systemie prawnym Common Law w Stanach Zjednoczonych Ameryki znacznie się różni, z czym wiąże się także zagadnienie rodzaju i ilości zadawanych pytań. Ze względu na fakt, iż w Polsce prawo zezwala na odpowiedź oskarżonego lub świadka w formie narracji, ilość pytań zadawanych podczas rozprawy karnej jest znacznie mniejsza aniżeli ilość pytań zadawana oskarżonemu i świadkom w trakcie rozprawy karnej w Stanach Zjednoczonych Ameryki, gdzie ilość pytań jest bardzo duża. Wyniki badań ilościowych pytań jednoznacznie potwierdzają, że polski sędzia, którego celem jest osiągnięcie stanu prawdy materialnej nie stosuje żadnych specjalnych rodzajów pytań. Używa on/a na przemian pytań ogólnych i szczegółowych, natomiast nie może na mocy prawa zadawać pytań naprowadzających⁹. Z kolei w Stanach Zjednoczonych Ameryki sytuacja jest diametralnie odmienna, albowiem w trakcie przesłuchania swoich świadków, prawnicy zadają głównie pytania ogólne i w następnej kolejności pytania szczegółowe, co pozwala im

⁹ Zadawanie pytań sugerujących odpowiedź jest zabronione na mocy art. 171 § 5 k.p.k.

w znacznym stopniu kontrolować to, co zeznają powołani przez nich świadkowie, natomiast w trakcie przesłuchania świadków przez stronę przeciwną zadaje się głównie pytania ogólne, jak i pytania naprowadzające, a w znacznie mniejszym stopniu pytania szczegółowe. To nie tylko pozwala im kontrolować zeznania świadków, a także podważać wiarygodność ich zeznań, ale i kompromitować, lub przynajmniej dyskredytować ich wiarygodność, dając jednocześnie możliwość wskazania na brak spójności w zeznaniach ze strony świadków strony przeciwnej.

Sposób w jaki prawnicy przeprowadzają przesłuchanie świadków łączy się nierozdzielnie z tym w jaki sposób rekonstruują oni wydarzenia z dnia, w którym popełniono przestępstwo. W Polsce, gdzie w myśl zasady prawdy materialnej podstawą wszelkich rozstrzygnięć są ustalenia faktyczne zgodne z obiektywną rzeczywistością, sędzia zadaje pytanie i uważnie słucha wszystkiego, bez wyjątku, co ma w tym względzie do powodzenia oskarżony lub świadek. Na to nie zezwala system amerykański, gdzie oskarżony i świadek zeznają ściśle to, co jest zgodne z wersją wydarzeń przedstawianą przez oskarżenie lub obronę. W myśl zasady prawdy formalnej, prawdą jest wszystko to, co strona przedstawi jako swoją wersję wydarzeń popartą zeznaniami świadka. Stąd też, zeznania świadków w systemie prawnym Common Law porównuje się często do zjawiska tzw. story-telling, w którym świadkowie odpowiadający literalnie na setki pytań zdają relację z popełnionego przestępstwa.

Ostatnią metodą badawczą zastosowaną do badań nad polskim i amerykańskim dyskursem sądowym ze szczególnym uwzględnieniem inkwizycyjnych i kontradiktoryjnych procedur przesłuchania świadków jest pragmatyka, która umożliwiła na koncentrację badań wokół najmniejszej części wydarzenia mownego, a mianowicie na aktach mowy, aby zweryfikować, czy oskarżeni i świadkowie po pierwsze stosują się do maksym konwersacyjnych zaproponowanych przez Grice'a (1975), a także zaobserwować jakich aktów mowy używają prawnicy celem komunikowania się podczas przesłuchiwanie świadków. Analiza inkwizycyjnych i kontradiktoryjnych procedur przesłuchania świadków wykazała, że wprawdzie oskarżeni i świadkowie stosują się do zasady kooperacji w konwersacji zaproponowanej przez Grice'a (1975), co jest koniecznym warunkiem skutecznego przeprowadzenia procedury przesłuchania świadków w obu systemach prawnych, jednak, znalazły się także pewne różnice w tym względzie. Zarówno

w Polsce, jak i w Stanach Zjednoczonych Ameryki świadkowie postępują w myśl zasady i prawa, które nakazują im mówić prawdę. Składanie fałszywych zeznań jest w obu państwach zagrożone karą. Wyniki badań potwierdziły też, że składając zeznania świadkowie stosują się do zasady nakazującej im mówić tylko tyle, ile się od nich oczekuje. O ile w Polsce, jak wskazano wcześniej, nie ma ograniczeń co do tego ile można mówić, o tyle w Stanach Zjednoczonych Ameryki każdy przypadek ofiarowania przez świadka dodatkowej informacji wykraczającej w swej treści ponad pytanie kończy się sprzeciwem strony przeciwnej. Prawo amerykańskie jest rygorystyczne w tym zakresie. Należy podkreślić, że świadkowie stosują się również do maksymy konwersacyjnej nakazującej im mówić wszystko to, co jest relewantne dla sprawy. Zanotowano nieliczne przypadki naruszenia tej maksymy przez świadków. Jeśli chodzi o maksymę, w myśl której uczestniczący w konwersacji mają się wypowiadać w sposób zwięzły, uporządkowany, a także bez zbędnych zawiłości i niedomówień, należy podkreślić, że wyniki badań potwierdziły, że znakomita większość świadków stosuje się do tej zasady, a wyjątek stanowią zeznania ekspertów, którzy z racji faktu, iż przedstawiają opinie eksperckie z różnych dziedzin nauki, nierzadko wypowiadają się językiem zawiłym, skomplikowanym, używając terminologii specjalistycznej w swych wypowiedziach, a także budując dłuższe wypowiedzi od wypowiedzi zwykłych świadków.

Wyniki badań potwierdziły, że uczestnicy wydarzenia mownego, tj. przedstawiciele oskarżenia, obrońcy i sędzia posiadają wiedzę umożliwiającą im na komunikowanie się ze sobą oraz ze świadkami. Z łatwością stosują oni różne akty mowy, takie, jak: asercje, akty dyrektywne, akty komisyjne, akty ekspresyjne, a także akty deklaratywne. Wypowiedzi skierowane przez nadawców do odbiorcy w celu przekazania komunikatu pozwalają uczestnikom dyskursu sądowego nie tylko na skuteczne przekazywanie informacji, ale przede wszystkim na wykonywanie ważnych czynności społecznych, jakim jest poszukiwanie prawdy oraz dochodzenie sprawiedliwości w sądzie. Należy podkreślić fakt, że akty mowy stosowane w dwóch różnych systemach prawnych są odmienne i charakterystyczne dla określonego systemu prawnego.

Przeprowadzone badania, opisane w telegraficznym niemalże skrócie w niniejszym artykule, jednoznacznie potwierdziły, że polski i amerykański dyskurs sądowy to dwa odmienne gatunki językowe,

dwa kulturowo zróżnicowane i społecznie uwarunkowane zjawiska o charakterze *sui generis*. Opisana powyżej *inkwizycyjna metoda przesłuchania świadków w procesach karnych w Polsce* obowiązująca do czasu nowelizacji prawa karnego znacznie różni się od kontradiktoryjnej metody przesłuchania świadków w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Procedura ta, jak i całe postępowanie karne w Polsce były przedmiotem wieloletniej krytyki, co w efekcie doprowadziło do zmiany prawa karnego procesowego. Efekty nowelizacji prawa zostały przedstawione w części kolejnej artykułu.

3. Procedowanie rozpraw karnych w świetle nowelizacji prawa karnego w Polsce obowiązującego od dnia 1 lipca 2015

Zadanie przygotowania gruntownej nowelizacji przepisów postępowania karnego przypadło w udziale Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego powołanej do życia w roku 2009 i działającej przy Ministrze Sprawiedliwości. Rozpoczynając swą pracę nad reformą procesu karnego w Polsce, Komisja Kodyfikacyjna stwierdziła, że polski proces karny jest wadliwy i wyczerpał już swoje możliwości z następujących powodów: 1) nadmiernego inkwizycyjnego charakteru postępowania karnego, manifestującego się w przejmowaniu przez sąd roli przewodniczącego w postępowaniu dowodowym, co w efekcie prowadzi do ograniczenia aktywności oskarżenia i obrony; 2) przewlekłości toczących się postępowań, nadmiernego formalizmu, a nawet fasadowości, będącej rezultatem obowiązujących przepisów, a także nieprawidłowego postępowania odwoławczego; 3) niezadowalającego zapewnienia standardów rzetelnego procesu karnego, a w szczególności przepisów regulujących stosowanie środków zaradczych.

Mając na względzie powyższe, Komisja Kodyfikacyjna wyznaczyła zasadnicze cele reformy, które zmierzały w następującym kierunku: 1) zwiększenia kontradiktoryjności postępowania poprzez uaktywnienie stron procesu, a także daleko idącego ograniczenie roli sądu w toku postępowania dowodowego; 2) ograniczenia postępowania dowodowego prowadzonego w postępowaniu przygotowawczym do niezbędnego minimum, w taki sposób, aby nie

było konieczne dublowanie czynności dowodowych, takich, jak przesłuchanie świadków, podczas rozprawy, a także w taki sposób, aby oskarżenie i obrona miały szansę przeprowadzenia kontryktoryjnego dowodu przed sądem; 3) przyspieszenia postępowania dzięki eliminacji zbędnego formalizmu, a także wykorzystania możliwości konsensualnych sposobów zakończenia postępowania karnego, oraz nowelizację przepisów odwoławczych; 4) zapewnienia gwarancji procesowych.

Należy podkreślić, że głównym celem wchodzącej w życie 1 lipca 2015 nowelizacji postępowania karnego było zwiększenie kontryktoryjności polskiego procesu karnego, co oznacza odejście od modelu, w którym inicjatywę dowodową posiadał sąd/sędzia/przewodniczący rozprawy karnej. W świetle znowelizowanego prawa, odpowiedzialność za dowiedzenie winy oskarżonego posiada oskarżyciel, z kolei zadanie sądu ogranicza się wyłącznie do analizy przedstawionego materiału dowodowego, a także czuwanie nad przestrzeganiem reguł rzetelnego procesu, jak i zapewnienie równych szans dowiedzenia przez strony istotnych okoliczności określonej sprawy. Sąd, po reformie, pełni zatem rolę arbitra, natomiast strony procesowe odpowiadają za przeprowadzenie dowodu.

Przyjrzyjmy się temu jak wyglądało to na mocy obowiązującego prawa. Otóż, w stanie prawnym sprzed nowelizacji prawa karnego, rola sądu była aktywna na mocy art. 167 k.p.k., który zobowiązywał sąd do przeprowadzenia dowodu z urzędu. W myśl art. 370 k.p.k., sąd miał także prawo do aktywnego udziału w toku przeprowadzania dowodu poprzez możliwość zadawania pytań świadkom. Oprócz tego, według art. 389 oraz 391 k.p.k., sąd był także odpowiedzialny za odczytywanie protokołów z czynności przeprowadzonych w postępowaniu przygotowawczym, które wykorzystywano np. do konfrontacji zeznań świadków. Natomiast na mocy art. 366 § 1 k.p.k., sąd był odpowiedzialny za wyjaśnienie wszystkich istotnych okoliczności sprawy związanych z popełnieniem danego przestępstwa. Taki obowiązek spoczywał na sędzię na mocy art. 2 § 2 k.p.k., w który w myśl zasady prawdy materialnej obligował go do wyjaśniania wszelkich istotnych okoliczności określonej sprawy nawet przy bierności uczestniczących stron postępowania.

Reforma polskiego postępowania karnego zmieniła dotychczasowy udział sądu w postępowaniu dowodowym na rozprawie głównej w następujący sposób. Na mocy art. 167 § 1 k.p.k., postępowanie jest wszczęte z inicjatywy stron procesowych, które

odpowiedzialne są za przeprowadzenie dowodu. W myśl tego przepisu, to strony składają wniosek dowodowy, w którym wskazują na jaką okoliczność przeprowadzają określony dowód, po czym sami przeprowadzają dany dowód, tj. zadają pytania świadkom. Co za tym idzie, rola sądu w postępowaniu dowodowym została w znacznym stopniu ograniczona do oceny dopuszczalności zawnioskowanego dowodu., tzn. do stwierdzenia, czy określony dowód jest na mocy prawa dopuszczalny celem udowodnienia określonych czynności. Należy jednak podkreślić, że na mocy art. 167 § 1, sąd ma nadal prawo angażować się w postępowanie, ale tylko i wyłącznie *w wyjątkowych sytuacjach uzasadnionych szczególnymi okolicznościami*.

W myśl znowelizowanego prawa, na mocy art. 370 k.p.k., w przypadku przeprowadzenia dowodu przez określoną stronę, strona ta zadaje pytania osobie przesłuchiwanej w pierwszej kolejności, natomiast członkowie sądu czynią to w ostatniej kolejności (art. 370 § 1 i 2). Ponadto, w przypadku zaistnienia konieczności odczytania protokołów z wcześniejszych zeznań świadka lub wyjaśnień oskarżonego, czynić to będzie strona przesłuchująca danego świadka w myśl art. 389 i 391 k.p.k, a nie sąd.

Dopuszczenie i przeprowadzenie dowodu z urzędu jest możliwe, ale jak wspomniano wcześniej w tym artykule, tylko w wyjątkowych wypadkach uzasadnionych szczególnymi okolicznościami, co w efekcie oznacza, iż inicjatywa dowodowa sądu po reformie postępowania karnego, jest w sposób istotny ograniczona. W takich przypadkach, sąd zobowiązany jest do uzasadnienia powodów dla których przeprowadzenie dowodu niezawnioskowanego przez którąkolwiek ze stron jest konieczne.

Oprócz zasadniczej zmiany związanej z ograniczeniem inicjatywy dowodowej sądu łączy się bezpośrednio kolejna zmiana, polegająca na tym, iż w myśl art. 393 § 3 k.p.k. dopuszczalnym staje się przedłożenie sądowi takich dowodów prywatnych, które powstały dla celów postępowania karnego, np. ekspertyzy biegłego sporządzonej na zlecenie strony. Niezwykle ważną zmianą jest także to, iż na mocy art. 168a k.p.k. nie wolno przeprowadzać i wykorzystywać dowodu uzyskanego do celów postępowania karnego za pomocą czynu, który wyczerpuje znamiona przestępstwa.

Ponadto, na mocy art. 80a § 1 k.p.k. ustawodawca zezwala na to, aby oskarżony, który nie ma obrońcy z wyboru otrzymał obrońcę z urzędu na czas postępowania sądowego.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż reforma postępowania karnego, której głównym celem było **zwiększenie kontrydiktoryjności** postępowania sądowego wchodząca w życie 1 lipca 2015 w sposób istotny modyfikuje zasady przeprowadzania dowodu przed sądem. O ile prawo obowiązujące przed reformą nakładało obowiązek inicjatywy dowodowej na sąd, o tyle nowelizacja kodeksu postępowania karnego ciężar dowodzenia nakłada na strony postępowania. Choć ustawodawca nadal dopuszcza aktywność sądu, jest ona wyłącznie pomocnicza. Należy także podkreślić, że nowe przepisy ograniczają zakres i czas trwania postępowania przygotowawczego. Na mocy art. 297 pkt 5 k.p.k., rolą postępowania przygotowawczego nie jest już zebranie i zabezpieczenie oraz utrwalenie dowodów *dla sądu*, ale zebranie, zabezpieczenie i utrwalenie dowodów w zakresie niezbędnym do stwierdzenia zasadności wniesienia aktu oskarżenia, albo innego zakończenia postępowania, jak i do przedstawienia wniosku o dopuszczenie tych dowodów i przeprowadzenie ich przed sądem.

Przedstawione powyżej rozwiązania w żaden sposób nie wyczerpują całości zmian postępowania karnego w Polsce, natomiast koncentrują się na tych rewolucyjnych zmianach, jakie dotyczą bezpośrednio przeprowadzania dowodu, a zatem tej części rozprawy karnej, która jest jedną z najważniejszych podczas całego procesu karnego.

Mając na względzie fakt, iż reforma postępowania karnego, która weszła w życie 1 lipca 2015 r. w sposób zasadniczy modyfikuje interakcję sądową, jak i role społeczne pełnione przez sąd, oskarżenie i obronę, tłumacze przysięgli powinni zaznajomić się z przepisami znowelizowanego prawa karnego, aby w sposób świadomy i kompetentny uczestniczyć w rozprawie karnej umożliwiając komunikację pomiędzy przedstawicielami zawodów prawniczych, takich, jak: prokurator, obrońca, czy sędzia z oskarżonym/i lub świadkiem/świadkami celem zagwarantowania sprawiedliwego procesu karnego.

Wszystkich zainteresowanych pracami nad projektem ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw, jak i działalnością Komisji Kodyfikacyjnej Praw Karnego działającej przy Ministrze Sprawiedliwości pod przewodnictwem prof. dr hab. Andrzeja Zolla, oraz prof. dr hab. Piotra Hofmańskiego Wiceprzewodniczącego tejże komisji, autorka pragnie odesłać do książki pod redakcją prof. dr hab. Pawła Wilińskiego, pt.

Kontradymoryjność w polskim procesie karnym wydanej w roku 2013, w której eksperci od prawa karnego w Polsce podjęli się zadania wyjaśnienia ważnych elementów procesu karnego zarówno w starej, jak i nowej jego wersji.

Bibliografia

- Archer, Dawn. 2005. *Questions and answers in the English courtroom (1640-1760). A sociopragmatic analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Archer, Dawn. 2006. "Tracing the development of advocacy in two nineteenth-century English trials, in: Dossena, Marina i Irma Taavitsainen (red.), w: *Diachronic perspectives on domain-specific English*. Bern: Peter Lang AG: ss. 41-69.
- Archer, Dawn. 2007. "Developing a more detailed picture of the English courtroom (1640-1760): Data and methodological issues facing historical pragmatics", w: Fitzmaurice, Susan M. i Irma Taavitsainen (red.), *Methods in historical pragmatics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Archer, Dawn. 2010. "A diachronic investigation of English courtroom practice", w: Coulthard, Malcom i Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 185-199.
- Arundale, Robert B. 2005. "Pragmatics, conversational implicature, and conversation", w: Fitch, Kirsten L. i Robert E. Sanders (red.), *Handbook of language and social interaction*: ss. 41-67.
- Atkinson, J. Maxwell i Paul Drew. 1979. *Order in court: the organization of verbal interaction in judicial settings*. London: McMillan.
- Baker, J.H. 2002. *An introduction to English legal history*. (Fourth Edition). London: Butterworths.
- Bauman, Richard and Joel Sherzer. 1975. The ethnography of speaking. *Annual Review of Anthropology* 4: ss. 95-119.
- Bednarek Grażyna. 2010. „Translation of the European Arrest Warrant in the Light of Intercultural Communication”, w: *Comparative Legilinguistics: International Journal for*

- Legal Communication*, Poznań: Adam Mickiewicz University: ss. 9- 29.
- Bednarek, Grażyna Anna. 2014. *Polish vs. American courtroom discourse: inquisitorial and adversarial procedures of witness examination in criminal trials*. New York/ Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bednarek, Grażyna. 2014. "Polish vs. American courtroom discourse: inquisitorial and adversarial procedures of witness examination in criminal trials. What court interpreters need to know about witness examination in criminal trials under disparate legal systems to provide a high level interpreting services in the light of Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010?", w: *Comparative Legilinguistics: International Journal for Legal Communication*. Poznań: Institute of Linguistics, Adam Mickiewicz University: ss. 77-115.
- Berk-Seligson, Susan. 1990. *The bilingual courtroom: court interpreters in the judicial process*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bhatia, Vijay K., Christopher N. Candlin, i Jan Engberg (red.). 2008. *Legal discourse across cultures and systems*. Hong Kong: University Press.
- Bhatia, Vijay K. i Christopher Candlin, and Maurizio Gotti (red.). 2003. *Legal discourse in multilingual and multicultural contexts: arbitration texts in Europe*. Bern: Peter Lang AG.
- Cao, Deborah. 1996. "Towards a model of translation proficiency", *Target* 8:2: ss. 325-340.
- Cao, Deborah. 2006. *Translating law*. Clevedon·Buffalo·Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- Cao, Deborah. 2007a. "Inter-lingual uncertainty in bilingual and multilingual law", *Journal of Pragmatics* 39, 69-83.
- Cao, Deborah. 2010. "Legal translation", w: Yves Gambier i Luc van Doorslaer (red.), *Handbook of translation studies*. Antwerp: John Benjamins Publishing Company: ss. 191-195.
- Cao, Deborah. 2010. "Legal translation: Translating legal language", w: Coulthard, Malcom i Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 78-95.
- Cole, George E. and Christopher E. Smith. 2011. *Criminal justice in America*. Wadsworth: WADSWORTH CENGAGE Learning.

- Colin, Joan and Ruth Morris. 1996. *Interpreters and the legal process*. Winchester: Waterside Press.
- Conley, John M. i William M. O'Barr. 1990. *Rules versus relationships: The ethnography of legal discourse*.
- Conley, John M. i William M. O'Barr. 2005. *Just words: law, language and power*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Cordonnier, Jean-Louis. 1997. *Traduction et culture*. Bruxelles: Hatier/Didier.
- Cotterill, Janet. 2003. *Language and power in court: A linguistic analysis of the O. J. Simpson trial*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cotterrell, Roger. 2004. "Law in culture", *Ratio Juris*, no.1: ss. 1-14.
- Cotterrell, Roger. 2006. *Law, culture and society: Legal ideas in the mirror of social theory*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Cotterrell, Roger. 2006. "Comparative law and legal culture", w: Reihmann, Mathias and Reinhard Zimmermann (eds.), *The Oxford handbook of comparative law*. Oxford and New York: Oxford University Press: ss. 709-739.
- Coulthard, Malcom i Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge.
- Curran, Vivian (ed.). 2002. *Comparative law: An introduction*. Durham: Carolina Academic Press.
- Curran, Vivian. 2006. "Comparative law and language", w: Reihmann, Mathias and Reinhard Zimmermann (eds.), *The Oxford handbook of comparative law*. Oxford and New York: Oxford University Press: ss. 675-709.
- Danet, Brenda. 1980. „Language in the legal process”, *Law and Society Review*, tom 14: ss. 445-564.
- Danet, Brenda. 1984. "Legal discourse", in: Teun A. van Dijk, (red.), *Handbook of discourse analysis*. London: Academic Press, tom 1: ss. 273-291.
- Danet, Brenda. 1983. "Law, bureaucracy and language", *Society*, tom. 20. nr 4: ss. 49-55.
- Danet, Brenda. 1990. "Language and law: An overview of fifteen years of research", w: Howard Giles and W. Peter Robinson (red.), *Handbook of language and social psychology*. London: Wiley: ss. 537-559.

- Danet, Brenda i Bryna Bogoch. 1994. "Orality, literacy, and performativity in Anglo-Saxon wills", w: John Gibbons (red.), *Language and the law*. London and New York: Longman: ss. 100-135.
- David, René i John Brierly. 1985. *Major legal systems in the world today*. London: Stevens.
- de Cruz, Peter. 1999. *Comparative law in a changing world*. London, Sydney: Cavendish Publishing Limited.
- del Carmen, Rolando V. 2010. *Criminal procedure: Law and practice*. Wadsworth: Wadsworth Cengage Learning.
- Duranti, Alessandro. 1997. *Linguistic anthropology: A reader*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duranti, Alessandro (red.). 2001. *Key terms in language and culture*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Duranti, Alessandro i Charles Goodwin (red.). 1997. *Rethinking context: Language as interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eades, Diana. 1994. "A case of communicative clash: Aboriginal English and the legal system", w: John Gibbons (red.), *Language and the law*. London and New York: Longman: ss. 217-234.
- Ehrlich, Susan. 2010. "The discourse of rape trials", w: Coulthard, Malcom and Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 265-281.
- Flis-Świeczkowska. 2013. "Rola pełnomocnika w świetle wzmocnienia zasady kontryktoryjności procesu karnego", w: Paweł Wiliński (red.). 2013. *Kontryktoryjność w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer: ss. 539-552.
- Gibbons, John (red.). 1994. *Language and the law*. London and New York: Longman.
- Gibbons, John. 1999. "Language and the law", *Annual Review of Applied Linguistics*. Cambridge University Press: ss. 156-173.
- Gibbons, John. 2003. *Forensic linguistics: An introduction to language in the justice system*. Malden/Oxford: Blackwell Publishing.
- Gotti, Maurizio (red.). 2003. *Specialized discourse*. Bern: Peter Lang.
- Gotti, Maurizio. 2008. "Cultural constraints on arbitration discourse", w: Vijay K. Bhatia, Christopher Candlin, i Maurizio Gotti (red.), *Legal discourse in multilingual and multicultural*

- contexts: *Arbitration texts in Europe*. Bern: Peter Lang: ss. 221-253.
- Gotti, Maurizio. 2009. "Globalizing trends in legal discourse", w: Frances Olsen, Alexander Lorz i Dieter Stein (red.), *Translation issues in language and law*. New York: PALGRAVE MACMILLAN: ss. 55-76.
- Greatbatch, David L. 1992. "On the management of disagreement between news interviews", w: Paul Drew and John Heritage (red.), *Talk at work*. Cambridge: Cambridge University Press: ss. 268-301.
- Grice, H. Paul. 1975. "Logic and conversation", w: Peter Cole i Jerry L. Morgan (red.), *Syntax and semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press: ss. 41-58.
- Grossfeld, Bernhrad. 2002. "Kernfragen der Rechtsvergleichung", in: Vivian Grosswald Curran (red.), *Comparative law: An introduction*. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press: ss. 31-45.
- Grzegorzczuk, Tomasz. 2013. "Sytuacja procesowa stron w kontradiktoryjnej rozprawie w świetle projektu zmian k.p.k. z 2012r.", in: Paweł Wiliński (red.). 2013. *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer: ss. 45-55.
- Gunnarson, Britt-Louise. 1997. "Applied discourse analysis", w: Teun A. van Dijk, (ed.), *Discourse as social interaction*. Thousand Oaks: SAGE Publications Inc.: ss. 285-313.
- Hale, Sandra. 2010. "Court interpreting. The need to raise the bar: Court interpreters as specialized experts", w: Coulthard, Malcom i Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 440-455.
- Harris, Sandra. 1984. "Questions as a mode of control in magistrates' courts", *International Journal of the Sociology of Language* 49: ss. 5-27.
- Heffer, Chris. 2010. "Narrative in the trial. Constructing crimes stories in court", in: Coulthard, Malcom i Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 199-218.
- Hernand, Robert. 2013. „Nowelizacja procedury karnej – inne spojrzenie”, w: Paweł Wiliński, *Kontradiktoryjność*

- w *polskim procesie karnym* (red.). 2013. Warszawa: Wolters Kluwer: ss. 156-173.
- Hofmański, Piotr. 2013. "Model kontradiktoryjny w świetle projektu zmian k.p.k. z 2012r." w: Paweł Wiliński (red.), *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer: ss. 33-39.
- Holt, Elizabeth i Alison Johnson. 2010. "Legal talk. Socio-pragmatic aspects of legal talk: Police interviews and trial discourse", w: Coulthard, Malcom and Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 21-37.
- Hostettler, John. 2004. *The criminal jury old and new: Jury power from early times to the present day*. Winchester: Waterside Press.
- Hostettler, John. 2006. *Fighting for justice: The history and origins of adversary trial*. Winchester: Waterside Press.
- Hostettler, John. 2009. *A history of criminal justice in England and Wales*. Sheffield: Waterside Press.
- Hymes, Dell. 1964. "Introduction: Toward ethnographies of communication", *American Anthropologist*, New Series, tom.66, Part 2: The Ethnography of Communication: ss. 1-34.
- Hymes, Dell. 1974. *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hymes, Dell. 1974. "Toward ethnographies of communication", w: Dell Hymes, *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press: ss. 3-66.
- Hymes, Dell. 1972(a). "On communicative competence", w: J. B. Pride and Janet Holmes (red.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin: ss. 269-293.
- Hymes, Dell. 1972(b). "Models of the interaction of language and social life", w: John Gumperz and Dell Hymes (red.), *Directions in sociolinguistics*. New York: Holt, Reinhart and Winston: ss. 35-71.
- Kierzkowska, Danuta. 2002. *Tłumaczenie prawnicze*. [Legal translation], Warszawa: TEPIS.
- Kryk-Kastovsky, Barbara. 2000(a). "Representations of orality in early modern English trial records", *Journal of Historical Pragmatics* 1/2: ss. 201-230.

- Kryk-Kastovsky, Barbara. 2000(b). "What is interesting about old court trial records. A confession of freshly-baked historical pragmaticist", in: Stanisław Puppel, Katarzyna Dziubalska-Kołaczyk (eds.), *Multis vocibus de lingua*. Poznań: Motivex: ss. 59-72.
- Kryk-Kastovsky, Barbara. 2002. *Synchronic and diachronic investigations in Pragmatics*. Poznań: Motivex.
- Kryk-Kastovsky, Barbara. 2006. "Legal pragmatics", in: *Encyclopedia of English language and linguistics* 2. Amsterdam: Elsevier: ss. 13-20.
- Kastovsky, Dieter and Barbara Kryk-Kastovsky. 2008. "Crimes and misdemeanors: Legal terminology versus lexical semantics and the role of pragmatics", w: Marianne Thormählen (red.), *English Now: Selected papers from the 20th IAUPE conference in Lund 2007*: ss. 277-291.
- Kurzon, Dennis. 1986. *It is hereby performed: Explorations in legal speech acts*. Amsterdam/Philadelphia. Benjamins Publishing Company.
- Langbein, John H. 2003. *The origins of adversary criminal trial*. Oxford: Oxford University Press.
- Luchjenbroers, June. 1997. „In your own words: Questions and Answers in a Supreme Court Trial”, *Journal of Pragmatics* 27: ss. 477-503.
- Malinowski, Bronisław. 1923. "The problem of meaning in primitive languages", w: Charles Kay Ogden and Ivor Armstrong Richards (eds.), *The meaning of meaning*. London: Routledge and Keagan Paul: ss. 296-336.
- Malinowski, Andrzej. 2006. *Polski język prawny: Wybrane zagadnienia*. [The Polish legal language], Warszawa: LexisNexis.
- Małolepszy, Maciej. 2013. „Kilka uwag na temat projektowanych zmian kodeksu postępowania karnego”, in: Paweł Wiliński (red.). 2013. *Kontrydiktoryjność w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer: ss. 207-215.
- Matulewska, Aleksandra. (2013). *Legilinguistic Translatology: A parametric approach to Legal Translation*. Bern: Peter Lang AG.
- McAuliffe, Karen. 2009. "Translation at the Court of Justice of the European Communities", in: Frances Olsen, Alexander Lorz

- i Dieter Stein (red.), *Translation issues in language and law*. New York: PALGRAVE MACMILLAN: ss. 99-116.
- McBride, Alex. 2010. *Defending the guilty: Truth and lies in the criminal courtroom*. London: Penguin Books Ltd.
- Melone, Albert P. i Allan Karnes. 2008. *The American legal system: Perspectives, politics, processes and policies*. Plymouth: Rowman and Littlefield Inc.
- Mellinkoff, David. 1963. *The language of the law*. Boston: Little, Brown and Company.
- Merryman, John Henry. 1969. *The civil law tradition: An introduction to the legal systems of Western Europe and Latin America*, Stanford, California: Stanford University Press.
- Mikkelsen, Holly. 2000. *Introduction to court interpreting*. Manchester, UK and Northampton MA: St. Jerome Publishing.
- Morris, Marshall (red.). 1995. *Translation and the law*. American Translators Association. Scholarly Monograph Series. Volume VIII. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Neubert, Albrecht. 2000. "Competence in language, languages, and in translation", w: Schäffner, Christina and Beverly Adab (red.), *Developing translation competence*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: ss. 3-19.
- O'Barr, William. 1982. *Linguistic evidence: Language, power and strategy in the courtroom*. New York: Academic Press.
- Paltridge, Brian. 2006. *Discourse analysis: An introduction*. London: Continuum.
- Philips, S.U. 1984. "The social organization of questions and answers in courtroom discourse: A study of changes of plea in an Arizona court", *TEXT* 4 (1/3) : ss. 225-248.
- Philipsen, Gerry i Lisa M. Coutu. 2005. "The ethnography of speaking", w: Fitch, Kirsten L. And Robert E. Sanders(eds.), *Handbook of language and social interaction*, 355-381.
- Pieńkos, Jerzy. 1999 *Podstawy jurslingwistyki: język w prawie – prawo w języku*. [The background of legal linguistics: the language in law – the law in language], Warszawa: Oficyna Prawnicza MUZA S.A.
- Reimann, Mathias and Reinhard Zimmermann (red.). 2006. *The Oxford handbook of comparative law*. New York and Oxford: Oxford University Press.

- Rock, Frances. 2010. "Witnesses and suspects in interviews. Collecting oral evidence: The police, the public and the written word", w: Coulthard, Malcom i Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 126-139.
- Robertson, Geoffrey. 2009. *Sir William Garrow: His life, times and fight for justice*. Sherfield: Waterside Press.
- Rosen, Lawrence. 2006. *Law as culture: An invitation*. Princeton: Princeton University Press.
- Saville-Troike, Muriel. 1989. *The ethnography of communication: An introduction*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Sbisà, Marina. 2009. "Speech act theory", Verschueren, Jef i Jan-Ola Östman (eds.), *Key Notions for pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: ss. 229-245.
- Schiffrin, Deborah. 1994. *Approaches to discourse*. Oxford UK and Cambridge USA: BLACKWELL.
- Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen i Heidi E. Hamilton (red.). 2001. *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Scollon Ron i Suzanne Wong Scollon. 2001. *Intercultural communication: A discourse approach*. (2nd edition). Oxford: Blackwell Publishing.
- Shuy, Roger. 1993. *Language Crimes: The use and abuse of language evidence in the courtroom*. Oxford: Blackwell.
- Sidnell, Jack. 2010. *Conversation analysis: An introduction*. London: Wiley-Blackwell.
- Siegel, Larry J. i Joseph J. Senna. 2007. *Essentials of criminal justice*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Skorupka, Jerzy. 2013. "Wpływ kontradiktoryjności rozprawy głównej na przebieg postępowania przygotowawczego", w: Paweł Wiliński (red.). 2013. *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*: ss. 79-93.
- Smith, Sylvia A. 1995. "Cultural clash: Anglo-American case law and German civil law in translation", w: Marshall Morris (red.), *Translation and the law*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company: ss. 179-200.
- Solan, Lawrence M. i Peter M. Tiersma. 2005. *Speaking of crime: The language of criminal justice*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Šarčević Susan. 1997. *New approach to legal translation*. The Hague: Kluwer Law International.
- Verschueren, Jef. 1984. "Linguistics and cross-cultural communication", *Language in Society* 13: ss. 489-509.
- Verschueren, Jef. 1999. *Understanding pragmatics*. London/New York: Arnold Publishers.
- Thomas, E.W. 2005. *The judicial process: realism, pragmatism, practical reasoning and principles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tiersma, Peter M. 1999. *Legal language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tiersma, Peter M. 1993. "Linguistic issues in the law", *Language* 69, 113-137.
- Tiersma. Peter M. 2010. "Instructions to jurors. Redrafting California's jury instructions", w: Coulthard, Malcom i Alison Johnson (red.), *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 251-265.
- Tkačuková, Tatiana. 2010. "Cross-examination questioning: Lay People as cross-examiners", w: Coulthard, Malcom i Alison Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. London and New York: Routledge: ss. 333-347.
- Varó, Alcaraz Enrique i Hughes, Brian. 2002. *Legal translation explained*. Manchester and Northampton: St. Jerome Publishing.
- Wacks, Raymond. 2009. *Understanding jurisprudence: An introduction to legal theory*. New York: Oxford University Press.
- Waltoś, Stanisław. 2009. *Proces karny: Zarys systemu*. [Penal process: An outline of the system], Warszawa: LexisNexis.
- Waltoś, Stanisław. 2013. "Kontradyktoryjność a prawda materialna", w: Paweł Wiliński (red.). 2013. *Kontradyktoryjność w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer: ss. 39-44.
- Wellman, Francis. [1904] 1997. *The art of cross-examination*. New York: TOUCHSTONE Rockefeller Center.
- Wiliński, Paweł (red.). 2013. *Kontradyktoryjność w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Wiraszka-Bereza, Beata. 2013. „Przebieg prac nad projektem ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw”, in: Paweł Wiliński (ed.). 2013.

- Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters: Kluwer: ss. 19-26.
- Wodak, Ruth. 1980. "Discourse analysis in courtroom interaction", *Discourse Processes* 3: ss. 269-380.
- Woodbury, Hanni. 1984. "The strategic use of questions in court", *Semiotica* 48-3/4: ss. 197-228.
- Wronkowska, Sławomira. 2005. *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*. [The fundamental notions in law and legal theory], Poznań: Ars boni et aequi.
- Wronkowska, Sławomira i Zygmunt Ziemiński. 2001. *Zarys teorii prawa*. [An outline of the theory of law], Poznań: Ars boni et aequi.
- Yule, George. 1998. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Zweigert, Konrad i Hein Kötz. 1998. *An introduction to comparative law*. (Translated by Tony Weir). Oxford: Clarendon Press.

Źródła internetowe:

Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie Ustawy Kodeks karny, Kodeks postępowania karnego i niektórych ustaw:
<https://bip.ms.gov.pl/pl/projekty-aktow-prawnych/prawo-karne//>.